

Др Растодер Шербо

ПИТАЊЕ ПРЕДРАТНИХ ЦРНОГОРСКИХ ДУГОВА ПОСЛИЈЕ 1918. ГОДИНЕ

Стварањем КСХС наслијеђене су и неке раније обавезе, које је нова државноправна заједница,¹ као правни наследник ранијих различитих државноправних ентитета, преузела на себе. Државне дугове КСХС економских стручњаци су углавном сврставали у четири групе: 1. покрајинске дугове, које су чинили зајмови појединих земаља које су касније ушле у састав јединственог државног интегритета; 2. дугови из рата за ослобођење, које су чинили дугови које је апсорбовала Србија и Црне Горе за вријеме Првог свјетског рата; 3. дугови произашли из Уједињења, које су чиниле обавезе наметнуте мировним уговорима и њиховим допунама, и, 4. нови државни дугови које је закључила влада КСХС а одобрила Народна скупштина. У ову групу су спадали и такозвани летећи дугови, који су у принципу били непознати Скупштини. По мјесту гдје су закључени, дугови су се дијелили у двије групе: на дугове закључене у иностранству, који су редовно закључивани у иностраној монети, и на дугове у самој земљи, који су везивани за динарску новчаницу.²

Предмет нашег интересовања су дугови настали прије 1918. године, који спадају у ред такозваних консолидованих дугова, односно

¹ У правној теорији била су присутна различита мишљења о томе да ли је КСХС „нова или стара држава“ са становишта међународног права.

Види: Слободан Јовановић, *Је ли наша држава стара или нова*, АПДН, 5/1927, 345-452;

Отокар Рибарж, *Да ли је наша краљевина нова или стара држава*, АПДН, 4/1923, 245-258;

Ј. Жолгер, *Да ли је наша краљевина стара или нова*, Словенски правник 3-4, XXXVII, Љубљана 1923.

У новије вријеме овим питањем се бавио и Гавро Перaziћ (*Нестанак црногорске државе у првом свјетском рату*, Београд 1988, 311-316). Перaziћ, анализирајући и ставове напријед наведених аутора, усваја становишта, „да је посредни сасвим нова држава чији су делови били у различитим државноправним оквирима и условима приликом уједињења. Стога су и државноправни ентитети тих делова имали одраза на ту нову јединицу коју сада сачињавају.”

² Љ. Ст. Косиер, *Наши државни дугови*, Банкарство 1928, IV, стр. I/V.

оних за које се држава КСХС обавезала да их врати по унапријед утврђеном амортизационом плану.³ У укупним југословенским дуговима из овог периода углавном постоје релативно прецизни подаци о мјесту, времену, начину, сврси и висини, и нешто опречнији о њиховом цикличном кретању у периоду 1918-1929. па и даље.

Највећи дуг у нову државну заједницу унијела је Србија. Дугови Краљевине Србије које је преузела на себе Краљевина СХС износили су 815,3 милиона динара у злату. То је била укупна сума десет зајмова које је Кнежевина, односно Краљевина Србија закључила у периоду од 1862. до 1913. године, а које није успјела у цјелости да исплати. Иначе Србија је у том периоду закључила тридесет и три спољна и унутрашња зајма, од којих је било исплаћено тринаест.⁴ Предратни дугови Босне и Херцеговине у износу од 257,080.179 круна у злату, дугови Хрватске и Славоније у износу од 48,096.036 круна у злату, дугови Словеније у износу од 24,636.383 круне у злату и дугови Далмације у износу од 6,152.572 круне у злату - урачунати су у такозване покрајинске дугове, чију је отплату преузела на себе југословенска држава у укупном износу од 335,965.194 круне у злату.⁵

³ Види: Др Јован Ловчевић, *О дуговима наше државе*, Српски књижевни гласник, 28 (1929) 284.

⁴ Види:

Љ. Ст. Косиер, *Наши државни дугови*, 2/V;

др Милета Новаковић, *Спор око наших предратних зајмова*, СКГ 27/1929, 623;

др Јован Ловчевић, *О дуговима наше државе*, стр. 290;

А.Ј. 70-459-754, Јавни дугови на дан 1. XII 1925.

Већ 1881. године Кнежевина Србија закључује са једном француском групом зајам намијењен подизању прве жељезничке пруге. У зајмове Србије, чије је отплаћивање настављено послје 1918. године, убрајани су: зајам из 1888. закључен са *Viener Bank Vereinstom* у Бечу у номиналној вриједности од 10.000 франака са 4,5% камате и амортизацијом на 65 година; конверзиони зајам од 1895. године, закључен са Отоманском банком у Цариграду, Земаљском банком у Бечу и Берлинским трговачким друштвом номиналне вриједности 355,292.000 динара, са каматом од 4% и амортизацијом од 72 године - као гаранција заложени су приходи од монопола, царина и обртног пореза; монополски зајам од 1902. године, закључен са банкарским синдикатом у Француској у висини од 60 милиона франака, овај зајам био је намијењен исплати „летећих“ дугова Краљевине Србије и покрићу дефицита у буџету; зајам за грађење жељезница и преуређење војске закључен 1906. године у висини од 95 милиона франака са каматом од 4,5% и амортизацијом на 50 година, као гаранција заложени су царински и монополски приходи којима је располагала монополска управа; зајам за дограђивање жељезница, набавку војног материјала и покриће других расхода министарства војног, закључен три године касније (1909) у Француској, у износу од 150 милиона франака са каматом од 4,5%. Највећи зајам закључен је 1913. године, у износу 250 милиона франака, ради ликвидације трошкова за вријеме Балканских ратова, с амортизацијом на 50 година и каматом од 5%. Сви наведени зајмови су закључени са париским банкарима, самим или удруженим с онима из других мјеста, сви су се састојали из обвезница које су гласиле на доносиоца и сви су садржавали клаузулу о дугу у златним францима.

А.Ј. 70-459-754, Јавни дугови 1. XII 1925; О наведеној проблематици детаљно је писала Драгана Гњатовић, *Стари државни дугови*, Прилог економској и политичкој историји Србије и Југославије 1862-1914, Београд 1991.

⁵ Види: Љ. Ст. Косиер, *Наши државни дугови...* 2/V

Драгана Гњатовић, н. дј., 125/6.

Црна Гора је у нову државну заједницу унијела четири своја дуга. То су били такозвани петпостотни Црногорски зајам из 1909. и шестпостотни Црногорски зајам из 1913. године. Први зајам (из 1909. године) од 6 милиона перпера, или 250.000 фунти стерлинга, закључен је 29. јула 1909. између Књажевске владе Црне Горе, коју су заступали Милоје Јовановић и Душан Вукотић, и браће Бултон и друштво, са 5% камате. Зајам је гарантован царинским приходима, као и приходима државног монопола соли. Овим уговором,⁶ црногорска влада је дала опцију браћи Бултон по којој су купили облигације од 100 фунти номиналне вриједности по 87 фунти стерлинга. Према уговору (чл. 6) било је предвиђено да откуп обвезница отпочне 1. јула 1910. године,⁷ са амортизационим роком од 37 година, што би значило да би се дуг у цјелости отплатио 1947. године.⁸ Упис на овај први црногорски јавни зајам у Лондону окончан је потпуним успјехом, и то међу једним практичним народом какви су Енглези, за које је Чедомиљ Мијатовић тим поводом написао да им „платонске симпатије стоје у срцу у коме нема злата, а злато се држи у каси у којој нема срца.”⁹

Утрошак овог зајма био је одобрен од црногрске Скупштине посебним законом. Средства овога зајма била су предвиђена за градњу „Владиног дома” на Цетињу (коштао 1,5 мил.), за градњу нових и оправку старих путева и мостова, исплату летећих дугова. Дио зајма утрошен је на организовању свечаности поводом проглашења Краљевине, док је 600.000 перпера дато Хипотекарној банци као основни кредит.¹⁰

Бечки зајам из 1911. године закључен је код Земљишног кредитног завода у Бечу, у номиналној вредности 3,5 милиона перпера, са 5% камате и емисионим курсом од 98%. Дуг је требало у потпуности исплатити до 2. јануара 1962. године. Као гаранција за овај зајам дати су укупни приходи од царина и споредних царинских такса, као и од монопола соли и цигарет-папира, и то у износу који остаје по одбитку годишњег ануитета потребног за отплату Лондонског зајма из 1909. године. Утрошак и овог зајма био је регулисан посебним законом. Поред 2,5 милиона перпера предвиђених за оснивање Хипотекарне банке,¹¹ преостала сума је била предвиђена за довршење радова започетих средствима зајма из 1909. године. Од суме одређене за Хипотекарну банку изузето је 720.000 перпера који су издати народу као хипотекарни

⁶ АЈ, 70-264-476/7, Министарство финансија Књажевине Црне Горе - Министарском савјету Цетиње 22. окт. 1909 (препис уговора).

⁷ Исто.

⁸ Љ. Ст. Косиер, н. дј., 2/V.

⁹ Д. Ђатовић, н. дј., 121.

¹⁰ Цетињски вјесник од 19. децембра 1909. бр. 98 *О Црногорском зајму*. Реализацију овога зајма, поред Милоја Јовановића, начелника Министарства финансија Књажевине Црне Горе, потпомагао је Јован У. Јовановић, шеф Српске трговачке агенције у Лондону. АЈ, 70-264-476/7, Јован У. Јовановић - Министру финансија 3. авг. 1909.

Душан Вукотић - Јован У. Јовановић, недатирано.

¹¹ АЈ, 70-264-477, Перо Врбица - Генерална дирекција државних дугова, 15. III 1921. *Педесет година на престолу Црне Горе 1860-1910*, Цетиње 1910, 187-189.

зајам, а остатак је утрошен на државне потребе у Балканским ратовима. Интересантно је да је за вријеме окупације Црне Горе у Првом свјетском рату окупаторска управа редовно исплаћивала заостале ануитете Баден-кредиту у Бечу.¹²

Априла 1913. године закључен је зајам код владе Краљевине Србије у износу од милион динара у злату, са каматом од 6% годишње. Зајам је прво био краткорочни да би се касније претворио у дугорочни зајам, са роком отплате од 20 година. Нешто касније (септембра 1913. године), црногорска влада је код Париске и Холандске банке у Паризу и Трговачко-источног друштва у Милану закључила уговор о авансу међународно-загарантованог зајма који су одобриле велике силе.¹³ Износ зајма од 6 милиона франака повећан је за још три милиона, на основу додатка уговора од 15/28. маја 1914. године. Црногорско министарство финансија примило је укупно 7,5 милиона франака, док је остатак остао неисплаћен због рата. За покриће ове суме црногорска влада је издала благајничке записе, а као гаранцију за потпуну исплату ових државних папира влада је заложила царински приход. Влада се уједно обавезала да ће приход од овог зајма превасходно утрошити за повлачење благајничких бонова издатих за вријеме Балканских ратова од 2 милиона перпера и исплату ратних реквизиција из тих ратова. Све ове исплате требало је да буду под контролом француског и италијанског опуномоћеника на Цетињу.

Поред наведеног, црногорска држава дуговала је Црногорској банци 1,194.100 перпера за рачун Министарства војног и 995.395 за рачун Министарства финансија на име исплате реквизиција и других интендантских ненаплаћених рачуна, из Балканских ратова (1,700.000) и Првог свјетског рата (7 милиона перпера).¹⁴

Поред предратних покрајинских дугова, Краљевина СХС је била у обавези да враћа и такозване ратне дугове Србије,¹⁵ као и такозване дугове уједињења, које су чинили дугови од Аустро-Угарске у којима је

¹² О оснивању Државне хипотекарне банке

Види: Мирчета Ђуровић, *Новчани завод у Црној Гори*, Цетиње 1959, стр. 58-60; АЈ, 70-264-477, П. Врбица - Генералној дирекцији државних дугова 15. III. 1921.

¹³ О овоме зајму види опширније:

Димитрије - Димо Вујовић, *Црна Гора и Француска 1860-1914*, Цетиње 1971, 400-406.

¹⁴ АЈ, 70-264-477, П. Врбица - Генерална дирекција државних дугова од 15. III. 1921.

¹⁵ На основу Лондонског споразума од 1916. године, после повлачења србијанске војске владе Француске и Вел. Британије преузеле су обавезу њеног издржавања. На основу овог споразума, Србија је примала од Француске и В. Британије 42 милиона франака годишње за плаћање ануитета по раније склопљеним државним зајмовима и 108 милиона за издржавање (исплаћивано по 9 милиона мјесечно). После уласка САД у рат, Србија је од њих добила 12 милиона долара у виду провизорне позајмице по курсу од 5,19 франака у злату за један долар. Поред тога, Србија је била задужена код Француске за ратни материјал и слично (1 милион франака), а код В. Британије 22,509.216 енглеских фунти, код САД 24, 970.020 долара. Укупни дугови Србије из рата су процјењивани на 51,037.886,39 долара. Питање дугова према Америци регулисано је уговорима од 3. маја 1926. године. На дан 15. јуна 1925. дуг је износио 68,857.112,39 долара. Према једној другој рачуници на дан 1. VII 1929. године сви ратни дугови (консолидовани према САД и Великој Британији) износили су 62,050.000 долара. Види: Љ. Ст. Косиер, *Наши државни*

југословенска држава учествова са 2,043% од аустријских и 14,116% од мађарских, односно у износу од 762,451.260 круна (по 203 чл. Сен-Жерменског и 186 чл. Тријанонског уговора о миру).¹⁶

Укупни дугови које је Краљевина СХС наслиједила после I свјетског рата износила су:

Дугови Краљевине Србије 815,305.500 динара у злату

Дугови Краљевине Црне Горе 17,000.000 динара у злату¹⁷

Дугови Аустро-Угарске Монархије 43,575.887 француских франака или 110,227.298 динара у злату

Покрајински дугови 335,965.194 круна у злату.¹⁸

Са 17 милиона унијетих дугова, или нешто више од 85 динара по становнику (ако се узме у обзир становништво Црне Горе у границама прије Балканских ратова), Црна Гора је незнатно оптерећивала нову државну касу. Поређења ради, Србија је унијела нешто више од 196 динара дуга по становнику, и то рачунајући становништво у границама после Балканских ратова (са Косовом и Македонијом), Босна и Херцеговина око 137 динара по становнику, Хрватска и Славонија око 18,5 динара, Далмација око 0,3, Словенија око 24 динара у злату.¹⁹ Према истој рачуници, дуг Црне Горе је чинио 2,04% укупног југословенског дуга, што је било незнатно више од процентуалног учешћа становништва у односу на цијелу земљу.

Предратни црногорски дугови су, углавном, уредно враћани уз извјесне потешкоће настале око њихове консолидације. Посљедњи ануитет за зајам из 1909. године био је плаћен у првој половини 1914.

дугови, 4/V; В. Ст. Константиновић износи податке о консолидованим дуговима у: Јубиларни зборник живота и рада СХС 1918-1928, Београд 1929, 494/5;

Сл. Шећеров, *Наше финансије 1918-1925*, Београд 1925, 166/7 објављује стање државних дугова на дан 1. јула 1925. године; Јован Ловчевић, *О дуговима наше државе...*, стр. 380; Драгана Ђатовић, *Стари државни дугови...*, 110-119.

¹⁶ Др Јован Ловчевић, н. дј. 380.

Љ. Ст. Косиер (н. дј., 5/V) ове дугове је израчунао на 513,247.523 Драгана Ђатовић (н. дј., 125) наводи да је КСХС преузела обавезу да отплати дио предратног државног дуга Аустро-Угарске у износу од 43,6 милиона француских франака и 110,3 милиона динара у злату. С отплатом овога дуга отпочело се 1926. године.

Види и: Уговор о миру са Аустријом (сенжерменски уговор), Збирка закона, св. 61, издаје Г. Никетић, Београд 1927, 7-48.

Уговор о миру с Угарском (тријанонски уговор), Зборник закона, св. 64, 3-37.

¹⁷ Према изјави Николе Хајдуковића, министра финансија у нејској влади, датој у децембру 1918. године, Црна Гора је ушла у рат са укупно 18,850.000 франака дуга банкама у Лондону, Милану, Бечу и Београду, рачунајући ту и ануитете неплаћених дугова који су до краја 1918. године износили 2,850.000 франака.

Види: Драган Р. Живојиновић, *Планови нејске владе за привредну рехабилитацију Црне Горе 1917-1922*. Гласник цетињских музеја 1968, 60;

Мирчета Ђуровић, *Црногорске финансије 1860.1915*, Титоград 1960, 267.

¹⁸ Др Драгана Ђатовић, н. дј., 126.

¹⁹ Наведена рачуница изведена је на основу процјене Косиера, по којој су државни дугови износили 832,305.500 динара у злату и попису становништва из 1921. године, у којем је у територију Србије урачуната и Македонија али не и Војводина.

године.²⁰ Непосредно по уједињењу банкарска кућа Браћа Бултон из Лондона је преко свог посланства тражила исплату заосталих ануитета. Како министарство финансија Краљевине СХС све до 1923. године није одговарало на ове захтјеве, власници облигација су били заказали један скуп на којем се, према извјештатају Јована У. Јовановића, очекивала осуда „понашања српског министра и изјава да српска држава на плаћа дугове, што би могло нашкодити угледу наше земље а у политичком погледу би било непријатно, јер су сопственици облигација махом сви, они који симпатишу Црној Гори.”²¹ На ово упозорење југословенског посланика, који је очигледно на нову државу гледао као на проширену Србију, одговорено је из Београда да ће отпочети редовно отплаћивање поменутог зајма по раније утврђеном амортизационом плану.²² Плаћање овог дуга отпочело је од 1. јануара 1923. године. Рок исплате зајма продужен је за вријеме неплаћања амортизације зајма због рата. Годишњи ануитет у висини од 30 хиљада фунти коришћен је за отплату ануитета и откуп заосталих обезвница.²³

Питање црногорског зајма из 1913. године коначно је регулисано тек 6. јула 1933. године. Тада је потписан уговор између југословенске државе (делегат Војин М. Ђуричић, предсједник и генерални директор Државне хипотекарне банке), с једне, и Париско-Холандске банке (Banque de Paris et des Pays-Bas) и Оријенталног трговачког друштва (Societa Commerciale D'Oriente) из Милана, с друге стране. Југословенска влада је признала дуг у висини од 8 милиона франака, који је уговором од 22. II 1924. године (потписано га тадашњи министар финансија Милан Стојадиновић) увећан затезном каматом од 6% на утврђени износ од 4,784.061 француски франак. Почетна исплата од 1,5 милион франака, као и првих седам ануитета, били су исплаћени до 31. 08. 1931. године, када је југословенска влада усљед економске кризе изјавила да није у могућности да даље плаћа ануитете. Тада је остатак дуга износио 5,178.464 франка. Према наведеном уговору, поновна отплата дуга требало је да отпочне јануара 1934. године, а рок исплате посљедњег ануитета предвиђен је за 15. јануар 1942. године.²⁴ Јуна 1938. године склопљен је између италијанске трговачке банке и Трговачког источног друштва у Милану уговор по коме је прва уступила другој остатак свога потраживања од југословенске државе. Дуговања југословенске државе

²⁰ АЈ, 70-264-477, Извјештај Пера Врбице - Генералној дирекцији државних дугова од 15. III 1921.

²¹ АЈ, 70-264-476/7, Јован У. Јовановић - Министарству финансија 1. I 1923.

²² Исто, Генерална дирекција државних дугова, Извјештај од 7. VII 1923.

²³ АЈ, 70-264-476, Генерална дирекција државних дугова - др Ђорђу Ђурићу посланику Краљевине СХС у Лондону 24. априла 1925. године.

²⁴ АЈ, 70-264-477, Споразум од 6. VII 1933. године по црногорском зајму од 1913. године.

по основу овога дуга на дан 6. априла 1941. године износила су 740.176,30 француских франака.²⁵

Интересантно је и то да су 1939. године плаћани и дугови краља Николе из 1919. године према потраживању Маркиза Де Ферарија у висини од 882.000 динара.²⁶

Као и остали дугови, црногорски предратни дуг је сервисирао из средстава државног буџета. Примјера ради, према буџету Краљевине СХС за 1927/8. предвиђена су за отплату ануитета предратних покрајинских дугова 53 милиона динара и то:²⁷

ануитети Србије	46,743.650
Црне Горе	1,701.250
Б и Х	2,320.844,09
Хрватске и Славоније	620.403,20
Словеније	1,913.255.50
Далмације	86.992
<hr/>	
Укупно:	53,386.394,9

Према наведеном, црногорски предратни државни дуг оптерећивао је буџет са око 3,18%. Наравно, тај проценат се мијењао, али не у неком знатнијем обиму. Највећи дио ових дугова југословенска држава је вратила до 1941. године, али је дио њих пренијет и на период после Другог свјетског рата.

Питање црногорских предратних дугова није спадало у ред исполитизованих и политичких инструментализованих, мада је било и тога, из простог разлога што шира јавност није била довољно упућена у наведену проблематику. Отуда би се ово питање могло сматрати истраживачки изведеним, што не умањује његов значај са становишта бољег разумијевања односа у Црној Гори и југословенској држави уопште.

ЗАКЉУЧАК

Црна Гора је у нову државну заједницу унијела четири своја предратна дуга у износу од 17 милиона динара у злату, што је чинило

²⁵ АЈ, 70-264-477, Црногорски зајам од 1913. године.

По чл. 77 Финансијског закона за 1934/5, којим се прима к знању и одобрава рјешење владе од 5. септембра 1933. године а којим су усвојени закључени споразуми са представницима иностраних ималаца обвезница спољних државних и државом гарантованих зајмова у погледу дјелимичног одлагања вршења интереса и амортизационе службе за вријеме од 19. октобра 1932. до 14. октобра 1935. године и споразум од 6. јула закључен са Паришко-Холандском банком из Париза и трговачким друштвом из Милана, регулисана је интересна и амортизациона стопа по 6% црногорском зајму од 1913. године.

Службене новине од 9. децембра 1936, бр. 285.

²⁶ АЈ, 70-264-477, Рјешење министарства финансија од 2. X 1939.

²⁷ Јб. Ст. Косиер, н. д., 3/V.

2,04% укупног југословенског предратног дуга. Црногорске дугове наслиједила је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, као нова државноправна заједница и правни наследник ранијих државноправних ентитета. Црногорски дугови су сервисирани из државног буџета и највећи дио њих је враћен до 1941. године. У односу на друге државне предратне дугове (дугови Србије, наслијеђени дугови Аустро-Угарске и тзв. покрајински дугови), црногорски дугови су чинили најмању ставку у државном буџету.